

Lietuvos diplomatijos šefo Stasio Lozoraičio ir Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (VLIK'o) santykiai 1950–1955 m.

IVADAS

Straipsnio tikslas – remiantis Lietuvos diplomatinės tarnybos istoriografijoje kol kas neminėtais istoriniais šaltiniais parodyti Stasio Lozoraičio (bei kitų diplomatų) ir VLIK'o santykių raidos šeštajame dešimtmetyje (tiksliau – iki šeštojo dešimtmečio vidurio, kai VLIK'as persikėlė į JAV) esmę – tai, kad lietuvių politiniai veikėjai, net paveikti suinteresuotų Vakarų žvalgybų, tarp savęs nesugebėjo surasti modus vivendi. Taip pat vienas tikslų – atskleisti išeivijoje vyravusius S. Lozoraičio ir VLIK'o santykių teisinius argumentus ir spaudos poziciją jų tarpusavio santykių atžvilgiu.

Nuo šeštojo dešimtmečio pradžios Lietuvos diplomatijos šefo (diplomatinės tarnybos užsienyje vadovo) S. Lozoraičio ir Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (toliau – VLIK'as) santykius galima apibūdinti kaip praėjusio dešimtmečio tarpusavio ryšių ir susiklosčiusio nekonstruktyvaus tarpusavio politinio dialogo tąsą¹.

Šiuo metu Lietuvos diplomatinės tarnybos (toliau – LDT) istorijos (1940–1991 m.) istoriografijoje yra labai nedaug darbų, kuriuose būtų aptarta ši tema. Iš jų paminėtina publicistiniu stiliumi parašyta L. Mockūno knyga „Pavargęs herojus“² išeivijoje ir buvusio „tarybinio žvalgo“ J. Jakaičio (slapyvardis) „Išdavystės keliu“³. Nors pastaroji knyga buvo viena iš daugelio sovietinės pro-

pagandos kūrinių apie „imperializmo grėsmę tarybinei liaudžiai ir jos gerovei“, vis dėlto joje pateikiama nemažai vertingų duomenų apie lietuvių išeivijos ryšius su amerikiečių, anglų ir švedų žvalgybomis, grupės „Dubysa“ sudarymą. Rašant šį straipsnį daugiausia remtasi S. Lozoraičio ir dr. Stasio Antano Bačkio asmeniniuose archyvuose⁴ esančiais istoriniais dokumentais, taip pat buvusio Lietuvos pasiuntinio Londone Broniaus Kazio Balučio dienoraščiu⁵.

S. LOZORAIČIO IR VLIK'O PASITARI-MAI 1950–1951 M.

1948 m. rudenį planuotas Lietuvos diplomatijos šefo S. Lozoraičio susitikimas su VLIK'u dėl įvairių priežasčių (dr. Jurgio Šaulio mirties, S. Lozoraičio ir VLIK'o vadovų kelionių į JAV, VLIK'o reorganizacijos) įvyko 1950 m. birželio 3 d. Romoje, kai VLIK'as atvyko pareikšti padėką Šv. Tėvui už palankumą Lietuvai.

Dar 1949 m. rudenį VLIK'o pirmininkas prof. Mykolas Krupavičius pesimistiškai vertino galimybę, kad užsimegs glaudesni santykiai su S. Lozoraičiu, nes pastarasis po Paryžiaus konferencijos (1947 m. rugpjūčio 5–15 d. įvyko „lietuvių tautos reikalams vadovaujančių veiksmų“ antroji konferencija) „ignoravo VLIK'ą“, „laužė susitarimų nuostatus“, „skyrė atstovus į Švediją [1949 m. spalio 12 d. Vladą Žilinską. – L. J.] ir į Šveica-

riją [dr. Albertą Gerutį po dr. J. Šaulio mirties. – *L. J.*] ir t. t.⁶ Todėl VLIK'o atstovai – M. Krupavičius (1949 m. rugpjūčio 9 d. reorganizavus VLIK'ą, persikirsčius pareigas, jis laikinai tapo ir Vykdamosios tarybos pirmininku), Juozas Brazaitis ir Vaclovas Sidzikauskas – vykdamį į Romą skeptiškai vertino galimybę susitarti su S. Lozoraičiu. VLIK'as laikėsi nuomonės, kad santykiai su S. Lozoraičiu turi būti grindžiami 1946 m. Berno konferencijoje priimtais nuostatais⁷, taip pat kad diplomatijos šefo funkcijos yra susitarimo ne tik su pasiuntiniais, bet ir su VLIK'u reikalas, papildant, jog diplomatijos šefas šias pareigas eina iki išeivijos vyriausybės sudarymo. VLIK'o delegacija savo projekte siūlė nuolat susitikinėti bei keistis informacija apie atliktus ir planuojamus atlikti darbus politinėje, diplomatinėje ir informacinėje srityse⁸. Nors S. Lozoraitis ir pritarė pateiktam VLIK'o projektui, tačiau nesutiko pasirašyti tarpusavio susitarimo dėl delegacijos prisistatymo „kažkam“ (taip M. Krupavičius interviu Eltai persakė S. Lozoraičio žodžius) išeivijos vyriausybės nariais⁹ ir pareiškė, kad Berno konferencijos susitarimus jis laiko atgyvenusiais¹⁰. Taigi tarp S. Lozoraičio ir VLIK'o Romoje nebuvo pasirašyta jokio susitarimo.

1950 m. spalio ir lapkričio mėn. atskirai vykusiams į Londoną M. Krupavičiui ir S. Lozoraičiui pasiuntinys B. K. Balutis pasisiūlė tarpininkauti sureguliuojant abiejų pusių santykius. Jis paprašė jų išdėstyti jam kaip tarpininkui savo pažiūras ir sąlygas raštu¹¹. Šiek tiek anksčiau M. Krupavičiaus paprašytas Jurgis Savickas taip pat mėgino suvesti jį su S. Lozoraičiu, tačiau tai nepavyko¹².

1951 m. birželio 22–26 d. Nicoje (Pietų Prancūzija) S. Lozoraitis buvo susitikęs su VLIK'o atstovais Jonu Norkaičiu ir dr. Petru Karveliu. Pastarieji vyko į Nicą būdami tikri, kad jų susitikimą suorganizavo B. K. Balutis, tačiau paaiškėjo, kad apie tai S. Lozoraitis nieko nežinojo, nes jis atvyko susitikti su V. Ži-

linsku ir p. S.¹³ (neįvardytas asmuo) aptarti pasipriešinimo reikalų. Taip pat tikėtina, kad vienas S. Lozoraičio tikslų atvykti į Nicą buvo planuotas susitikimas su anglų žvalgybininku Alexanderiu McKibbinu (konspiruotuose laiškuose – „dėdė“)¹⁴.

S. Lozoraitis, beveik nepasirengęs susitikimui su atvykusiais VLIK'o atstovais, vis dėlto pateikė jiems svarstyti savo pasiūlymus, kurių svarbiausi buvo šie: 1) Lietuvos diplomatinė tarnyba ir diplomatijos šefas nėra niekam pavaldūs ir veikia savarankiškai; santykiai su užsienio valstybių vyriausybėmis priklauso Diplomatinės tarnybos ir diplomatijos šefo kompetencijai; 2) VLIK'as nėra Seimas ir neatlieka jo funkcijų, o Vykdomoji taryba – ne Vyriausybė, taigi neatlieka ir jos funkcijų; 3) Vykdamosios tarybos užsienio tvarkytojo pareigos panaikinamos; 4) diplomatijos šefas ir VLIK'as glaudžiai bendradarbiauja; 5) ryšiams su kraštu koordinuoti steigiamas specialus biuras (pirmininkas – diplomatijos šefas); 6) kasmet šaukiama konferencija, kuri svarsto tautos reikalus ir organizacinius klausimus užsienyje¹⁵. VLIK'o atstovai tokiais S. Lozoraičio pasiūlymais nebuvo sužavėti. J. Norkaitis pabrėžė, kad punktas, kuriame minimas pavaldumas, trukdo bendradarbiauti, ir šių S. Lozoraičio pasiūlymų VLIK'as nepriims¹⁶. Pasitarime S. Lozoraitis iškėlė mintį, kad Vykdomąją tarybą reikia panaikinti, nes, anot jo, ji paskatino nesutarimus, pretenduodama būti Lietuvos vyriausybe išeivijoje. Kadangi savo delegatams VLIK'as nesuteikė įgaliojimų priimti sprendimus dėl S. Lozoraičio pasiūlymų, buvo nutarta apsiriboti bendru komunikatu ir visus aptartinus klausimus nukelti į artimiausiu metu turėjusį įvykti tarpusavio susitikimą¹⁷ (numatyta pratęsti derybas Vokietijoje rugpjūčio 10 d¹⁸).

1949 m. Jonas Deksnys, prieš grįždamas į Lietuvą, krašto pasipriešinimo atstovo vietą perleido Stasiui Žymantui, kuris perėmė ir buvusius jo ryšius su užsienio žvalgybo-

mis. S. Lozoraitis taip pat dalyvavo „žaidime“ su anglų žvalgyba. 1950 m. liepos 22 d. buvo sukurta konspiracinė lietuvių pasipriešinimo užsienio tarnyba, vadinama „Dubysa“¹⁹. Šios tarnybos krikštądeviais tapo S. Lozoraitis ir A. McKibbinas²⁰. Tarp šio organo narių buvo S. Žymantas ir V. Žilinskas. Tam tikrą tarpininko vaidmenį atliko ir B. K. Balutis. „Dubysa“, galima sakyti, buvo pavaldi anglų „Intelligence Service“, jos kontroliuojama ir finansuojama. Ši slapta organizacija buvo įkurta abipusiu interesu: Vakarų žvalgybų tikslas – rinkti įvairius duomenis apie padėtį anapus „geležinės uždangos“, plėsti informacijos tinklą, permetinėti savo agentus, o su jais bendradarbiaujantys asmenys (S. Lozoraitis ir kiti) turbūt tikėjo, kad Vakarų parama padės stiprinti pasipriešinimo judėjimą Lietuvoje.

1950 m. rugsėjo 8 d. įsteigiama Lietuvos rezistencinė santarvė (toliau – LRS)²¹. Be kelių naujų narių, jai priklausė beveik tie patys „Dubysos“ asmenys. LRS buvo „Dubysos“ politinė ir psichologinė priedanga, tarši S. Lozoraičio apsauginis skydas prieš VLIK'ą, kuris 1951 m. pavasarį apkaltino LRS kaip „vieningo lietuviško darbo skaldytoją“, siekiančią užimti VLIK'o vietą, ir pavadino ją Lietuvos priešų tikslams tarnaujančia organizacija²² (turbūt tai užuomina į tai, kad LRS, ypač S. Žymantas bei anglų žvalgyba, dar kurį laiką pasitikėjo J. Deksnio teikiama Sovietų Sąjungos saugumo kontroliuojama informacija į Vakarus. Apie tai, kad J. Deksnys pakliuvo į Sovietų Sąjungos saugumo pinkles, Lietuvos diplomatinis atstovas Prancūzijoje dr. S. A. Bačkis išpėjo, tačiau S. Žymantas manė, jog ši informacija yra suklastota²³).

Amerikiečių specialiosios tarnybos, turėjusios tam tikrų specifinių ryšių su VLIK'u, turbūt tikėdamosi suartinti VLIK'ą ir „Dubysą“, siūlė net kelis kartus didesnę finansinę paramą VLIK'ui, kad susitartų su S. Lo-

zoraičiu. Tačiau VLIK'as nepasidavė jų inspiracijai²⁴. A. McKibbinas taip pat norėjo, kad S. Lozoraitis ir VLIK'as sureguliuotų savo santykius, ir teigė, kad LRS antivlikinė politika yra daugiau našta „Dubysai“ negu palengvinimas²⁵. A. McKibbinas kalbėdamasis su Petraičiu (B. K. Balučiu²⁶) pasakė, kad jei diplomatai ir VLIK'as nesusitars, tai „Nora“ (Anglija²⁷, tiksliau – anglų žvalgyba) bus priversta remti vieną pusę, o tai privestų prie politinio išeivijos fronto susiskaldymo. S. Žymanto žodžiais tariant, anglų žvalgyba siūlė dvi išeitis: arba abiem pusėms surasti bendrą sutarimą, arba „susipratimas“ pasiekiamas vienai pusei „suvalgius“ kitą. A. McKibbinas manė, kad jei abi pusės bus linkusios rinktis pastarąją išeitį, tai bus daroma viskas, kad diplomatai „suvalgytų“ VLIK'ą, o ne atvirkščiai²⁸. Kalbėdamasis su P. Karveliu A. McKibbinas rėmė diplomatus, jis sakė, kad jie niekam negali būti pavaldūs, o S. Lozoraičio įtraukimas į Vykdomąją tarybą – netinkamas dalykas, kadangi tai diplomatinę tarnybą padarytų priklausomą nuo Vykdomosios tarybos²⁹. Turint galvoje S. Žymanto persakytą anglų poziciją dėl S. Lozoraičio ir VLIK'o santykių, nesunku suprasti gana griežtą ir faktiškai bekompromisinį diplomatijos šefo pasiūlymų Nicoje kontekstą. S. Lozoraitį rėmė A. McKibbinas. Antra vertus, VLIK'as turėjo ryšių su „Monika“ (JAV specialiosios žvalgybos tarnyba³⁰).

Nicoje S. Lozoraičio pasiūlytą pasitarimų su VLIK'u tęsinio datą – rugpjūčio 10 d. – per B. K. Balutį ir S. Žymantą anglų žvalgybos pareigūnas A. McKibbinas siūlė nukelti dėl jo planuojamo susitikimo su „Monika“³¹. „Dėdė“ (A. McKibbinas) susitiko su „Monika“ rugpjūčio pirmomis dienomis. Nors susitikimo pradžioje jis skambino S. Žymantui ir sakė, kad „pradžią pasikalbėjimų labai patenkintas, dalykai eina gerai ir aš galiu jaustis ramus“³² ir kad „Monika ir Nora visai sutaria, sutarė ir sutars ateity“, „jų veikimo linija ateity bus suderinta ir vieninga“³³,

tačiau nežinant šio susitikimo konteksto sunku spręsti, apie ką buvo kalbėta. Vėliau „Monika“ kalbėdama su V. Žilinsku pasakė, jog ji taip pat nesuinteresuota, kad diplomatai būtų priklausomi nuo VLIK'o³⁴. Nors „Nora“ ir „Monika“ rėmė S. Lozoraitį, tačiau vis dėlto buvo siekiama, kad abi pusės susitartų.

Po tam tikro derinimo nutarta S. Lozoraičio ir VLIK'o susitikimą suorganizuoti Reutlingene 1951 m. rugsėjo 1 d., tačiau susitikimas prasidėjo rugsėjo 2 d. Diplomatams atstovavo S. Lozoraitis ir V. Žilinskas, o VLIK'ui – J. Norkaitis (delegacijos pirmininkas), J. Kaminskas, J. Brazaitis, Jonas Makauskis ir Tomas Šidiškis. Pirmojo posėdžio metu tiek VLIK'as, tiek S. Lozoraitis susitarė nediskutuoti dėl Nicoje pateiktų pasiūlymų punktų, tartis tik dėl S. Lozoraičio bendradarbiavimo su VLIK'u nustatymo, Biuro ryšiams su kraštu palaikyti sudarymo ir bendrų konferencijų šaukimo³⁵. VLIK'as, norėdamas diplomatus įtraukti į savo organizaciją, dar kartą pasiūlė S. Lozoraičiui perimti Vykdamosios tarybos užsienio tarnybos valdytojo pareigas, tačiau S. Lozoraitis buvo apsisprendęs neįeiti į jokią VLIK'ui pavaldžią struktūrą, taigi pasiūlė kitą tarpusavio bendradarbiavimo formą, t. y. organizuoti dažnus jo ir VLIK'o Politinės komisijos pasitarimus, per kuriuos būtų aptariami visi bendri užsienio politikos klausimai. Po diskusijų šis S. Lozoraičio pasiūlymas buvo priimtas³⁶ ir įtrauktas į bendrą susitarimą³⁷. Abi pusės sutiko, kad turi būti įkurtas vienas centralizuotas biuras, palaikantis ryšius su kraštu, tačiau šis klausimas nebuvo išspręstas, kadangi nebuvo prieita prie bendros nuomonės, kas turėtų įeiti į šį organą ir ar LRS įeiti į šią struktūrą kaip techninis elementas, ar kaip visateisis narys. Per daug nepabrėžiant šio klausimo, rugsėjo 13 d. abiejų delegacijų pasirašytame bendrame susitarime buvo pažymėta, kad dėl specialaus organo sudary-

mo, sudėties ir kompetencijos tarsis „diplomatinio šefas ir VLIK'o pirmininkas“³⁸. Taip pat nutarta, kad abi vadovaujančios pusės bendru susitarimu šauks bendras konferencijas. Pasitarimų metu Reutlingene nebuvo išvengta principinio pobūdžio temos – dėl diplomatinio atstovų skyrimo kompetencijos. VLIK'as norėjo, kad atstovų skyrimo klausimas būtų sprendžiamas VLIK'o Politinėje komisijoje su diplomatų atstovu, o S. Lozoraitis laikėsi nuomonės, kad diplomatinio šefas turėtų tik informuoti VLIK'o Politinę komisiją apie numatytą paskyrimą ir išklausti jos nuomonę bei pageidavimus³⁹. Tačiau turbūt abi pusės (gal kiek labiau S. Lozoraitis), siekiančios bent taikiai ir konstruktyviai baigti pasitarimus, labai nesileido į ginčus. Faktiškai Reutlingeno pasitarime daugiau kaip pusė S. Lozoraičio pateiktų Nicoje pasiūlymų nesusilaukė konkrečių sprendimų, tačiau abi delegacijos buvo patenkintos abipusiu susitarimu.

S. Lozoraičio pasirašytą Reutlingene susitarimą rėmė visi diplomatai, o VLIK'e šio susitarimo tvirtinimas sukėlė didžiules kolizijas, dėl nuomonių skirtumų VLIK'as suskilo į dvi nesutariančias stovyklas. Susitarimo tvirtinimui priešinosi ir finansiškai VLIK'ą remianti Amerikos lietuvių taryba, tiksliau – jos vadovai Liudas Šimutis ir Pijus Grigaitis⁴⁰. Kelis posėdžius VLIK'as niekaip negalėjo priimti sprendimo dėl Reutlingeno pasitarimo; galiausiai lapkričio 17 d. posėdyje balsuojant balsams pasiskirsčius po lygiai, VLIK'as susitarimą su S. Lozoraičiu atmetė⁴¹. S. Žymantas rašė S. Lozoraičiui, kad Reutlingeno susitarimas gali būti patvirtintas tik „Monikai“ „stipriai paspaudus“⁴². „Monika“ (dar minima ir kaip „dėdė Samas“) buvo suinteresuota VLIK'o egzistavimu, planavo skirti jam 2–3 mln. JAV dolerių per metus, ypač kariniam (žvalgybiniam) skyriui plėsti. Tačiau „dėdės Samo žmogus“ po vieno VLIK'o posėdžio ultimatyviai pareikalavo, kad VLIK'as susi-

tvarkytų, ir pagrasino, jog priešingu atveju Komitetas negaus jokio finansavimo⁴³. Tokia JAV žvalgybos pozicija išgąsdino VLIK'ą, todėl jis vėl ėmė svarstyti galimybę tartis su S. Lozoraičiu.

Lietuvos darbo federacijos atstovas VLIK'e dr. Jonas Grinius nepritarimą Reutlingeno susitarimui argumentavo tuo, kad tai prasilenkė su 1951 m. rugpjūčio 4 d. VLIK'o delegacijai suteiktais įgaliojimais, kuriuose buvo atmesti S. Lozoraičio pateikti pasiūlymai Nicoje ir siūlyta tartis pagal 1946 m. Berno nutarimus, taip pat sudaryti bendrą organą diplomatų ir VLIK'o užsienio reikalams tvarkyti bei organizuoti bendrus pasitarimus. Buvo išreikštas nepasitenkinimas, kad pasirašytame susitarime S. Lozoraitis tituluojamas diplomatijos šefu; tai reiškė, kad VLIK'as pripažino šias pareigas⁴⁴.

Reutlingeno pasitarimų traktavimas VLIK'o „virtuvėje“ rodo vyravusią nusistatymą S. Lozoraičio atžvilgiu, iš principo nenorą pripažinti jį diplomatijos šefu, net nepaisant „Monikos“ ir „Noros“ pageidavimų tarpusavyje susitarti.

Nuo Romos pasitarimų S. Lozoraičio ir VLIK'o „žaidimas“ prasidėjo išitraukus Vakarų žvalgyboms, tačiau, dar nesant pakankamai tai įrodančių dokumentų, tenka apsiriboti hipotezėmis. Kol kas dar negalima teigti, kad S. Lozoraitis siekė būti jungtinio anglų bei amerikiečių žvalgybos centro vadovu⁴⁵ ir perimti iš VLIK'o ryšius su „Monika“, tačiau tai paneigti taip pat negalima, nes tai rodo buvę jo ryšiai su VLIK'o Karinio skyriaus viršininku Antanu Šova⁴⁶ (VLIK'as, sužinojęs apie kurio nors savonario ryšius su S. Lozoraičiu, tuojau pat pašalindavo jį iš savo gretų; tokio likimo sulaukė Bronius Bieliukas, A. Šova ir T. Ši-diškis). Galima manyti, kad VLIK'as bijojo ir per didelės S. Lozoraičio įtakos (VLIK'e jį rėmė tautininkų ir Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos atstovai).

1952 M. – S. LOZORAIČIO IR VLIK'O SĄLYTIS

VLIK'ui nepatvirtinus Reutlingeno susitarimo, susidarė neaiški padėtis, t. y. koku pagrindu turėtų būti grindžiami tolesni S. Lozoraičio ir VLIK'o santykiai. Spaudžiamas „Monikos“ (JAV žvalgyba), VLIK'as buvo priverstas vėl svarstyti susitarimo su S. Lozoraičiu klausimą⁴⁷.

1952 m. pavasarį sudarant Vykdomąją tarybą pirmininko pareigas turėjęs eiti J. Kaminskas užsienio reikalų valdytojo pareigas pasiūlė dr. S. A. Bačkiui⁴⁸, kuris paklausė kitų diplomatų nuomonės. Tokį VLIK'o žingsnį galima vertinti dvejopai: pirma, kaip siekį sutelkti lietuvių išeivijos politines jėgas Europoje, antra, kaip siekį skaldyti diplomatinę tarnybą (Vykdomosios tarybos narys T. Ši-diškis rašė Vincui Rasteniui, kad tokia politika – „aiškus kylio tarp jūdvių [S. Lozoraičio ir dr. S. A. Bačkio. – L. J.] varymas“⁴⁹). J. Kaminskas, paklaustas Povilo Žadeikio, kodėl dėl paskyrimo nebuvo kreiptasi į diplomatijos šefą S. Lozoraitį, atsakė, kad „nesąs laisvas tokį žingsnį daryti“. Taigi P. Žadeikiui susidarė įspūdis, kad VLIK'o ir diplomatų santykiai nė kiek negerėja, o „viskas pasilieka po senovei“⁵⁰.

1952 m. birželio 26 d. – liepos 7 d. Londone įvyko trijų pasiuntinių – S. Lozoraičio, B. K. Balučio ir P. Žadeikio – pasitarimai. Šiuo susitikimu Londone labai domėjosi lietuvių išeivijos politikai. Jie tikėjosi, kad bus išspręstas santykių su VLIK'u klausimas. Prieš išvykstant P. Žadeikiui į Londoną, dešimt pagrindinių JAV lietuvių išeivijoje veikiančių politinių grupių nusiuntė jam laišką, kuriame išreiškė nuomonę, kad pasiuntiniai ir VLIK'as turėtų derinti diplomatinę bei politinę veiklą. Taip pat buvo pageidaujama, kad, atsiradus nuomonių skirtumams tarp pasiuntinių ir VLIK'o, tai aiškintųsi VLIK'o pirmininkas ir diplomatijos šefas⁵¹.

VLIK'as, sužinojęs apie rengiamą pasiuntinių susitikimą, pasiūlė susitikti su pasiuntiniais po jų pasitarimų Londone. VLIK'o iniciatyvą susitikti ir siekį surasti tarpusavio sąlytį rodo VLIK'o pirmininko M. Krupavičiaus laiškas B. K. Balučiui bei telegrama, kurioje siūloma „tartis ir pradėti bendradarbiavimą tarp VLIK'o ir diplomatų dešimties grupių atstovų įteikto ministrui Žadeikiui pareiškimo ir Reutlingene pasirašyto susitarimo pagrindais“⁵².

Trys pasiuntiniai per pasitarimą Londone dr. S. A. Bačio dalyvavimo Vykdomosios tarybos veikloje klausimą atidėjo iki artimiausiu metu numatytų pasitarimų su VLIK'u. Pasiuntiniai Londone nutarė, kad VLIK'o inicijuotame⁵³ būsimajame tarpusavio susitikime būtų tariamasi vien dėl praktiško bendradarbiavimo, nekeliant vadinaujų principinių klausimų⁵⁴.

Netrukus, liepos 21–24 d., Paryžiuje įvyko Lietuvos pasiuntinių ir VLIK'o atstovų pasitarimai. Pasiuntiniams atstovavo S. Lozoraitis, B. K. Balutis ir dr. S. A. Bačis, VLIK'ui – J. Norkaitis, dr. P. Karvelis, T. Ši diškis ir dr. Zenonas Ivinskis. Pasitarimuose buvo svarstyta: 1) politinės ir diplomatinės veiklos suderinimas; 2) ryšiai su kraštu; 3) visuotinės lietuvių išeivijos bendros konferencijos organizavimo klausimai⁵⁵.

Siekdamas normalizuoti pasiuntinių ir VLIK'o santykius, S. Lozoraitis pasiūlė bendradarbiauti praktiškai – diplomatijos šefas ir VLIK'o pirmininkas tartųsi ir savo nuožiūra kvieštų pasitarimų dalyvius⁵⁶. VLIK'o atstovai pasiūlė tarpusavio santykių suderinimo formulę, t. y. sudaryti politinės bei diplomatinės veiklos centrą Paryžiuje ir perkelti į jį Vykdomosios tarybos būstinę, kurioje Užsienio reikalų tarnybai vadovautų pasiuntiniams priimtinas asmuo. Pasiuntinių buvo paprašyta, kad jie pasakytų savo nuomonę dėl anksčiau minėtos dr. S. A. Bačio kandidatūros užimti šį postą⁵⁷. Į VLIK'o atstovų pasiūlymą S. Lozoraitis kitame posė-

dyje pareiškė, kad „VLIK'o delegacijos pasiūlymai priimti dėmesin ir atidžiai apsvarstyti“, ir savo bei B. K. Balučio vardu paprašė, kad būtų priimtas jų susitarimo variantas⁵⁸. Nors VLIK'o delegacijos pirmininkas J. Norkaitis ir apgailestavo dėl S. Lozoraitio rezervuoto požiūrio į jų pasiūlymus, vis dėlto pritarė pasiuntinių siūlytam projektui⁵⁹. Dėl diplomatų dalyvavimo Vykdomosios tarybos veikloje S. Lozoraitis ir B. K. Balutis pareiškė, kad „Diplomatinė Tarnyba negali kištis į bet kokius VLIK'o institucijų sudarymo klausimus“⁶⁰. Pasiuntiniai VLIK'o delegatams pasiūlė dr. S. A. Bačio kandidatūrą kaip ryšininko tarp pasiuntinių ir VLIK'o, tačiau su tuo delegatai nesutiko⁶¹.

Svarstant antrą programos punktą – dėl ryšių su kraštu – pasitarimų dalyviai tik pasiguodė, kad nebuvo sukurta diplomatų ir VLIK'o kuriojama organizacija, kuri plėtotų pasipriešinimo veiklą. Bendrų konferencijų organizavimo klausimą pasitarimo dalyviai susitarė palikti diplomatijos šefo ir VLIK'o pirmininko prerogatyvai⁶².

B. K. Balučio nuomone, Paryžiuje įvykę eiliniai Diplomatinės tarnybos ir VLIK'o delegacijos pasitarimai neturėjo didelės įtakos tarpusavio santykių raidai⁶³. Nors ir nepavyko įtraukti dr. S. A. Bačio į Vykdomąją tarybą, VLIK'as vis dėlto išreiškė pasitenkinimą Paryžiaus rezultatais ir padėkojo pasiuntiniams už atliktą darbą⁶⁴. Tokiai pozityviai VLIK'o pozicijai dėl pasiuntinių galėjo turėti įtakos ir po Paryžiaus pasitarimų, rugpjūčio 1–3 d., įvykę vidaus pertvarkymai: buvo sudaryta nauja Vykdomoji taryba (pirminkauti iš JAV pakviestas Karolis Žalkauskas), į kurią neįėjo priešiška diplomatijos šefo atžvilgiu nusiteikę asmenys – Darbo federacijos atstovas J. Grinius bei Lietuvių fronto atstovai Z. Ivinskis ir J. Brazaitis. J. Griniui ir Z. Ivinskiui kvestionuojant „diplomatijos šefo“ klausimą, posėdžių metu Darbo federacijos ir Lietuvių fronto atstovams buvo pateikta interpeliacija, dėl to

VLIK'o pasitarimo dalyviai pareiškė jiems nepasitikėjimą. Susidarius tokiai padėčiai, Lietuvių frontas iš tolesnės VLIK'o veiklos pasitraukė⁶⁵. Vykdomosios tarybos pirmininkas K. Žalkauskas vėliau S. Lozoraičiui yra išsakęs savo nuomonę, kad M. Krupavičių taip pat reikėtų pakeisti, nes šis neturi „atsakomybės jausmo“⁶⁶.

Atrodė, jog pasibaigus Paryžiaus pasitarimams S. Lozoraičio (ir kitų pasiuntinių) bei VLIK'o santykiai taps konstruktyvesni, negu buvo iki tol, tačiau nauji įvykiai (diplominio atstovo paskyrimo Vokietijoje klausimas) parodė, kad sena tarpusavio santykių krizė dar nesibaigė.

Tuo metu Vakarų Vokietija sparčiai integravosi į tarptautinę aplinką ir stiprino savo politinę bei ekonominę padėtį (1951 m. oficialiai baigėsi karo padėtis tarp Vokietijos ir Vakarų sąjungininkų; tais pačiais metais Vakarų Vokietija paskyrė savo pirmąjį užsienio reikalų ministrą ir diplomatinį atstovą; Vakarų Vokietija tapo Europos anglių ir plieno susivienijimo nare)⁶⁷.

Tiek S. Lozoraitis, tiek VLIK'as savais diplomatiniais ir politiniais kanalais ieškojo galimybių atidaryti pasiuntinybę Bonoje. Pasiuntiniai manė, kad šio klausimo sprendimas turėtų priklausyti jų kompetencijai. P. Žadeikis laiške S. Lozoraičiui siūlė būti pasiuntinybės Vokietijoje steigėju ir, nors jis gyveno Romoje, atlikti atstovo funkcijas, o Bonoje galėtų dirbti iš Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone perkeltas Juozas Kajeckas. Į atstovybės vadovo postą taip pat pretendavo ir buvęs Lietuvos pasiuntinys Vokietijoje Kazys Škirpa⁶⁸. Remdamasis pasiuntiniu prie Šv. Sosto Stasiu Girdvainiu, S. Lozoraitis susitarė su Vokietijos užsienio reikalų ministerija dėl rūpinimosi Bonoje Lietuvos reikalais⁶⁹. Reutlingeno pasitarime, vykusiame 1952 m. lapkričio mėn., S. Lozoraitis pasakė, jog 1952 m. sausio mėn. Vokietijos užsienio reikalų ministerijos Politikos departamentas sutiko, kad „Lietuvos interesai gali

būti atstovaujami neoficialiai, ir padarė sugestiją, kad šiuo atveju būtų gerai, jog jie būtų atstovaujami per Vokietijos ambasadorių [Romoje. – L. J.] ir man lankantis Bonoje“⁷⁰. VLIK'as (dr. Z. Ivinskis, dr. P. Karvelis), žinodamas, kad Vokietijoje neformaliai diplomatinį reikalą tvarko S. Lozoraitis, savarankiškai, nesikonsultuodamas su diplomatijos šefu, „mynė savus kelius“ į Vokietijos užsienio reikalų ministeriją. Vykdomosios tarybos Užsienio reikalų tarnybos valdytojas dr. P. Karvelis prašė užsienyje Lietuvos pasiuntinių rengiamam memorandumui parūpinti dokumentinės medžiagos apie siekius atkurti Lietuvos valstybę ir apie pasiuntinybių padėtį reziduojamuose kraštuose, tačiau tokia jo vykdoma savarankiška politika, nesitariant su diplomatijos šefu, sukėlė pasiuntinių⁷¹ ir S. Lozoraičio nepasitenkinimą⁷². Vėliau, Reutlingeno pasitarimo metu, dr. P. Karvelio memorandumas, S. Lozoraičiui pasiūlius ir VLIK'o atstovams pritarus, buvo perduotas parengti dr. Domui Krivickui⁷³.

Po Paryžiaus konferencijos planuotas diplomatijos šefo S. Lozoraičio ir VLIK'o pirmininko M. Krupavičiaus susitikimas rugpjūčio ir rugsėjo mėn.⁷⁴ įvyko tik 1952 m. lapkričio 25–28 d. Reutlingene. Pasitarimuose taip pat dalyvavo Vykdomosios tarybos pirmininkas K. Žalkauskas, tarybos nariai – dr. P. Karvelis, T. Šidiškis ir VLIK'o narys J. Norkaitis⁷⁵. S. Lozoraičio ir M. Krupavičiaus susitikimas Reutlingene buvo tarsi Paryžiaus susitarimo įtvirtinimas, parodantis abiejų pusių gerą valią. Svarbiausia pasitarimų tema, kaip ir prieš tai vykusiuose pasitarimuose, buvo politinės ir diplomatinės veiklos derinimas bei „veiksnių“ (apimančių visas lietuvių išeivijos visuomenės politines sroves, žinomas organizacijas) konferencijos klausimas⁷⁶. Tačiau didžiąją pasitarimų dalį buvo diskutuojama dėl Lietuvos diplomatinės atstovybės Bonoje. Į anksčiau minėtą S. Lozoraičio argumentą,

kad jį kaip neformalų atstovą pripažino Vokietijos užsienio reikalų ministerija, dr. P. Karvelis atsakė: „VLIK'ui Bonos vyriausybė seniai yra pareiškusi, kad VLIK'as yra pripažįstamas kaip legitimus Lietuvos reikalų atstovas“⁷⁷. Norėdamas tai patvirtinti, kitame posėdyje dr. P. Karvelis perdavė S. Lozoraičiui paskaityti VLIK'ui atsiųsto aukšto Vokietijos užsienio reikalų ministerijos pareigūno von Hallsteino raštą, kuriame sakoma: „Ar galima nustatyti su VLIK'u *volkerrechtliche Beziehungen, Ausw[ärtiges] Amt* spręs atėjus tinkamam momentui“⁷⁸. Susipažinęs su dokumentu diplomatijos šefas pareiškė, kad nori dėl to pasitarti su pasiuntiniais, nes, pasak jo, susidarė komplikota padėtis⁷⁹. S. Lozoraitis dar prieš Reutlingeno susitikimą buvo susipažinęs su VLIK'o žygiais dėl diplomatinio atstovavimo ir Vokietijos užsienio reikalų ministerijos pozicija šiuo klausimu. S. Lozoraičiui lankantis Vokietijos užsienio reikalų ministerijoje buvo pasakyta: kadangi diplomatijos šefas ir VLIK'as atstovybės klausimu veikia atskirai, vokiečiai vengia veltis į įvairių emigracijų savitarpio ginčus⁸⁰. Taigi S. Lozoraitis žinojo, kad dėl šio klausimo su VLIK'u reikia susitarti – ieškoti abiem pusėms tinkamo sprendimo.

Pasitarimų metu parengti S. Lozoraičio ir VLIK'o kreipimaisi į Vokietijos vyriausybę dėl diplomatinio atstovavimo nebuvo priimti, jie palikti svarstyti pasiuntiniams. S. Lozoraičio pasiūlytoje redakcijoje VLIK'as pripažįsta diplomatijos šefo kompetenciją spręsti diplomatinio atstovavimo klausimą; anot jo, Komitetas „būtų labai patenkintas, jeigu Vokietijos Federalinė Vyriausybė sutiktų su Lietuvos Diplomatinės Tarnybos Šefo pageidavimais tuo reikalu“⁸¹. VLIK'as kreipimasi formulavo šiek tiek kitaip, paabrėždamas, kad jo ir diplomatijos šefo žygiai į Vokietijos vyriausybę dėl atstovavimo „galioja tiek VLIK'o, tiek ir Lietuvių Diplomatinės Tarnybos vardu“⁸².

Reutlingeno pasitarimuose svarstant „veiksnių“ konferencijos klausimą, S. Lozoraitis dar prieš konferenciją pasiūlė parengti jos programą, suorganizuoti preliminarą komisiją, į kurią įeitų VLIK'o, diplomatų, Amerikos lietuvių tarybos, Pasaulio lietuvių bendruomenės ir Lietuvos rezistencinės santarvės (LRS) atstovai. Tačiau vėliau S. Lozoraitis sutiko su M. Krupavičiaus siūlymu, kad į organizacinę komisiją įeitų tik VLIK'o ir diplomatijos šefo atstovas, nes VLIK'ui netiko, kad minėtoje komisijoje dalyvautų jo „konkurentė“ – LRS⁸³.

Nors Reutlingeno pasitarimuose nebuvo baigti svarstyti klausimai (neišspręstas atstovavimo Bonoje klausimas, galutinai nesudaryta „veiksnių“ konferencijos organizavimo struktūra), tačiau abi pasitarimuose dalyvavusios pusės išreiškė pasitenkinimą, kad posėdžiai vyko savitarpio supratimo dvasia⁸⁴.

Po Reutlingeno pasitarimų beveik visi pasiuntiniai pritarė S. Lozoraičio pasiūlytam kreipimosi į Vokietijos vyriausybę variantui. P. Žadeikis, Jonas Budrys (Lietuvos generalinis konsulas JAV), Vytautas Gylys (einantis Lietuvos generalinio konsulo pareigas Kanadoje) pritarė minimam projektui, laikydamiesi nuostatos, kad diplomatinį postų skyrimas besąlygiškai turėtų priklausyti diplomatijos šefo kompetencijai⁸⁵. B. K. Balutis taip pat pritarė minėtam kreipimuisi, tačiau siūlė pagalvoti apie kitokį projektą, kuriam nebūtų galima turėti jokių priekaištų⁸⁶. Lietuvos pasiuntinys Urugvajuje Kazimieras Graužinis pasiūlė S. Lozoraičiui ir VLIK'ui surasti abiem priimtina bendrą kreipimosi formą⁸⁷.

1951 m. VLIK'ui atmetus Reutlingeno susitarimą, 1952 m. pasitarimai Paryžiuje bei vėliau dar kartą Reutlingene parodė, kad VLIK'as ir S. Lozoraitis buvo labiau linkę tartis, negu ieškoti skirtumų tarpusavio santykiuose. Anksčiau kelti diplomatijos šefo ir „Kybartų aktų“ klausimai⁸⁸ sąmoningai nebuvo derybų objektu, buvo tariamasi tik dėl prak-

tinių bendradarbiavimo klausimų. Galima prielaida, jog „Monika“ (JAV žvalgyba) ir „Nora“ (Didžiosios Britanijos žvalgyba) darė spaudimą VLIK'ui bei S. Lozoraičiui ir siekė, kad būtų normalizuoti tarpusavio santykiai.

VAKARŲ ŽVALGYBŲ INTERESAI IR ATSTOVAVIMO BONOJE KLAUSIMAS

1953 m. vasario 18–26 d. VLIK'o Vykdomosios tarybos pirmininko K. Žalkausko vizito Londone metu LRS Vykdomojo komiteto pirmininkas Stasys Kuzminskas pasiūlė suorganizuoti diplomatijos šefo, VLIK'o ir LRS bendrą pasitarimą Lietuvos padėčiai ir klausimams, susijusiems su pasipriešinimo judėjimu, aptarti⁸⁹. Galimas daiktas, tokį LRS žingsnį paskatino tiek „Dėdės“, tiek „Monikos“ suinteresuotumas, kad išeivijos politiniai centrai Europoje surengtų tarpusavio pasitarimą ir suderintų santykius. Tačiau buvo abejojama, ar VLIK'as priims politinės konkurentės – LRS – kvietimą, ar tik pasitenkins susitikimu su diplomatijos šefu. Antra vertus, neabejotina, jog LRS, VLIK'as ir diplomatijos šefas žinojo, kad akivaizdus pasitarimų sabotavimas gali sukelti neigiamą tiek „Noros“, tiek „Monikos“ reakciją. LRS Vykdomojo komiteto vicepirmininkas S. Žymantas laiške S. Lozoraičiui rašė: „D. [„Dėdė“. – L. J.] jaučia, kad monikiečiai gali su didele reakcija atsisukti prieš tuos, kurie šį pasitarimą sukliudys, kas tai bebūtų“⁹⁰. Niekas nenorėjo patekti į kaltųjų sąrašą. „Dėdė“, svarstydamas susitikimo su LRS politiniais konkurentais galimybes, manė, kad geriau jau pasitarimų metu galintys iškilti nuomonių skirtumai ir nesutarimai, negu dėl tam tikrų procedūrinių klausimų visai nesusitikti⁹¹. LRS pageidavo, kad VLIK'as aiškiai pasakytų, ar jis sutinka, ar ne dalyvauti planuojamame bendrame pasitarime Paryžiuje.

VLIK'o pirmininkas M. Krupavičius 1953 m. balandžio 13 d. laiške S. Lozorai-

čiui rašė, jog sutinka dalyvauti pasitarime remdamasis 1952 m. Paryžiaus susitarimu, kuriame nutarta, kad diplomatijos šefui ir VLIK'o pirmininkui tariantis abi pusės į tarpusavio pasitarimus galės kviesti žmones savo nuožiūra⁹². Toks VLIK'o pirmininko gudrus politinis žingsnis neįvardijo LRS kaip lygiavertės pasitarimų dalyvės. S. Žymantas, nors ir būdamas labai nepatenkintas M. Krupavičiaus atsakymu, vis dėlto norėjo iš VLIK'o išgirsti atsakymą, ar pastarasis „nori kalbėtis ir pripažįsta LRS ar ne, nes per M. [Moniką. – L. J.] ir N. [Norą. – L. J.] perduota buvo, kad nenori ir nepripažįsta“⁹³, kad vėliau niekas nekaltintų LRS dėl vengimo tartis su VLIK'u.

Tačiau trijų pasitarimo idėja žlugo – VLIK'o Vykdomosios tarybos pirmininkas K. Žalkauskas pranešė, kad M. Krupavičius susirgo ir atvykti negalės⁹⁴. LRS savais informacijos kanalais patikrinusi patvirtino, kad VLIK'o pirmininkas serga⁹⁵, tačiau vėliau pastebėjo, kad jis po dviejų dienų buvo pakankamai sveikas⁹⁶.

Nors į pasitarimą VLIK'o pirmininkas M. Krupavičius bei kiti kviestieji – VLIK'o Vykdomosios tarybos pirmininkas K. Žalkauskas ir generolas Stasys Raštikis (VLIK'o Karinio skyriaus viršininkas) – neatvyko, 1953 m. balandžio 24–25 d. diplomatijos šefo S. Lozoraičio ir LRS Vykdomojo komiteto pirmininko S. Kuzminsko bei vicepirmininko S. Žymanto pasitarimai Paryžiuje įvyko. Pasitarimų metu nebuvo aptarinėjami santykiai su VLIK'u, tik LRS vadovai išsakė nuomonę, kad reikia sukurti nepriklausomą pasipriešinimo centrą užsienyje, kuris būtų pagrindinis informacijos į kraštą tiekėjas ir priėmėjas, nes, anot jų, keliais kanalais į Lietuvą perduodama informacija dažnai būna netiksli ir prieštaringa. S. Lozoraitis pritarė LRS vadovų mintims ir, kreipdamas dėmesį į jų išsakytas mintis, pasakė, kad „tam tikslui jis yra pasiryžęs ir toliau kur reikia tarpininkauti“⁹⁷.

VLIK'as dėl neatvykimo į Paryžių „Monikai“ ir S. Lozoraičiui teisinosi, kad pastarasis per vėlai pakvietė – jie turėjo tik vieną dieną pasirengti, Vykdomosios tarybos pirmininkas K. Žalkauskas nespėjo gauti Prancūzijos vizos, be to, atvykti sutrukdė VLIK'o pirmininko liga⁹⁸. Gegužės 15 d. M. Krupavičius pasiūlė S. Lozoraičiui kuo greičiau susitikti Berne ir aptarti dar neišspręstą atstovavimo Bonoje klausimą bei aktualiausias vidaus ir užsienio politikos klausimus⁹⁹. S. Lozoraitis pritarė VLIK'o pirmininko siūlomam susitikimui, tik pageidavo, kad jis įvyktų Romoje po birželio 11 d.¹⁰⁰

1953 m. birželio 18–24 d. Romoje įvyko diplomatijos šefo S. Lozoraičio ir VLIK'o pirmininko M. Krupavičiaus susitikimas, kuriame taip pat dalyvavo pasiuntinys prie Šv. Sosto S. Girdvainis ir VLIK'o Vykdomosios tarybos pirmininkas K. Žalkauskas. Pasitarimų metu sutarta sudaryti penkių žmonių komisiją, kuri padėtų parengti Lietuvos valstybės atkūrimo dokumentinę medžiagą, taip pat nubrėžtos lietuvių išeivijos politinės konferencijos šaukimo organizacinės komisijos (į ją įėjo S. Lozoraitis, dr. S. A. Bačkis, dr. A. Gerutis, K. Žalkauskas ir M. Krupavičius) gairės (1953 m. rugsėjo 12–14 d. Paryžiuje susirinko komisija dokumentinei medžiagai rinkti ir organizacinė komisija išeivijos konferencijos organizavimui aptarti, buvo nutarta politinę konferenciją atidėti dėl tuo metu vykusio JAV lietuvių Seimo¹⁰¹). VLIK'as pareiškė, kad susitikti su LRS jau neaktualu¹⁰², nes su jais amerikiečiai nutraukė ryšius¹⁰³.

Dėl diplomatinio atstovavimo Bonoje nebuvo prieita prie vieningos nuomonės. S. Lozoraitis, gal labiau inspiruotas pasiuntinių palaikymo ir savo principų, laikėsi nuomonės, jog neoficialių diplomatinių atstovų skyrimas priklauso jo kompetencijai. Tačiau VLIK'as siekė, kad šis klausimas būtų sprendžiamas tariantis diplomatijos šefui ir VLIK'o pirmininkui. Kadangi nebuvo susi-

tarta, klausimą svarstyti paliko diplomatams ir VLIK'ui¹⁰⁴. Lietuvos pasiuntinys JAV P. Žadeikis rėmė S. Lozoraičio poziciją, sakdamas, jog „kandidato pristatymas svetimai valstybei savaime suprantama, kad turėtų išeiti iš paties Šefo, neminint jokios visuomeninės organizacijos“¹⁰⁵.

VLIK'as, nesulaukdamas S. Lozoraičio vertinimų dėl atstovo skyrimo Vakarų Vokietijoje, rugsėjo 3 d. ultimatyviai pareikalavo, kad diplomatijos šefas atsakytų iki rugsėjo 20 d. VLIK'o pirmininkas M. Krupavičius S. Lozoraičiui rašė, kad jeigu jis iki nurodyto laiko neatsakys ar nepritaris VLIK'o kreipimuisi į Vakarų Vokietijos vyriausybę, tuomet Vykdomoji taryba pati suras atstovą, o VLIK'o pirmininkas jį pristatys Vakarų Vokietijos vyriausybei¹⁰⁶. S. Lozoraitis oficialiai atsakė, kad „Lietuvos Valstybės interesai neleidžia statyti tokių dalykus ultimatumų plotmėje“¹⁰⁷; be to, neoficialiai per tautininkų sąjungos atstovą VLIK'e T. Šidiškį išpėjo VLIK'ą, kad pastarasis negrasintų „atstovo“ paskyrimu Bonoje, nes kitaip bus priverstas dėl to kreiptis į vokiečių vyriausybę¹⁰⁸.

1954 m. kovo 19 d. S. Lozoraitis pranešė VLIK'o pirmininkui, kad paskyrė dr. A. Gerutį rūpintis Lietuvos reikalais Bonoje¹⁰⁹. Į dvigubos diplomatijos žaidimą įsitraukė ir VLIK'as, vienašališkai paskirdamas savo atstovą. Leidinyje „Draugas“ buvo išspausdintas pranešimas, kad dr. P. Karvelis gegužės 4 d. Bonoje įteikė VLIK'o pirmininko pasirašytą raštą (kovo 26 d.¹¹⁰) ir buvo priimtas atstovauti Lietuvos reikalams prie Vakarų Vokietijos vyriausybės¹¹¹. Netrukus diplomatijos šefas paskelbė, kad tokia žinia neatitinka tikrovės ir „jokia oficiali Lietuvos Respublikos atstovybė Bonoje neegzistuoja. Jos reikalu VLIK'as buvo parašęs laišką Vokietijos užsienio reikalų ministerijai, tačiau šis laiškas paliktas be atsakymo“¹¹². Kiek vėliau dr. P. Karvelis patikslino, kad VLIK'as tik pristatė savo delegatą Lietuvai atstovauti¹¹³, o ne, kaip anksčiau buvo minėta, „buvo priimtas atstovauti“.

Vakarų Vokietijos užsienio reikalų ministerija, sužinojusi apie dviejų lietuvių išėvijos politinių pusių principinius nesutarimus, atsiribojo ir nusišalino nuo tarpusavio santykių aiškinimosi, pareiškusi, kad vyriausybė negali „kištis į lietuviškus vidaus reikalus ir būti arbitru“¹¹⁴. B. K. Balutis savo dienoraštyje perpasakojo dr. A. Geručio pateiktą *pro memoria* apie jo susitikimus Vokietijos užsienio reikalų ministerijoje 1954 m. spalio 8–23 d., kur buvo išsakyta Vakarų Vokietijos pozicija dėl atstovybės kūrimo. Vokiečiai neigiamai vertino pasiuntinybės arba konsulato steigimo galimybę, nes nenorėjo aštrinti santykių su Sovietų Sąjunga. Vokiečiai siūlė kurti *Passtelle* (žodynuose neaptiktas terminas, tačiau remiantis Kanados lietuvių laikraščio „Nepriklausoma Lietuva“ straipsniu „Žinios iš VLIK'o“, tai galėtų būti susiję su lietuviškų pasų išdavimu; tuo metu pasai buvo išduodami Lietuvos pasiuntinybėse Vatikane, Londone ir konsulate Čikagoje¹¹⁵), kurios atsiradimui, anot jų, neturėtų neigiamos įtakos Sovietų Sąjunga¹¹⁶.

Iki VLIK'o persikėlimo į JAV 1955 m. antroje pusėje (lapkričio 24–27 d. Niujorke įvyko pirmoji Komiteto sesija JAV¹¹⁷) tarpusavio santykiai su S. Lozoraičiu taip ir liko nenormalizuoti. S. Lozoraitis tų pačių metų balandžio 18 d. laiške M. Krupavičiui dar kartą išdėstė savo poziciją dėl atstovo Bonoje ir pritarė VLIK'o pasiūlymui tartis¹¹⁸. Nauji S. Lozoraičio ir VLIK'o pasitarimai įvyko 1956 m., t. y. VLIK'ui jau persikėlus į JAV.

Atstovo skyrimo prie Vokietijos vyriausybės klausimas dar kartą atskleidė VLIK'o ir S. Lozoraičio principinius nesutarimus. Nepripažindamas S. Lozoraičiui teisės skirti diplomatinės misijos šefus, VLIK'as rėmėsi jo laišku M. Krupavičiui, perduotu 1946 m. Berno konferencijos metu, kuriame S. Lozoraitis, nustatydamas savo kompetencijos ribas, nereiškė pretenzijų į teisę skirti diplo-

matinių atstovybių vadovus¹¹⁹. VLIK'as rėmėsi ir 1952 m. Reutlingeno susitarimu, kad visus politinius ir diplomatinis klausimus svarsto kartu Lietuvos diplomatijos šefas ir VLIK'o pirmininkas¹²⁰.

S. Lozoraitis su Berno susitarimais tiesiogiai buvo susijęs tik iki 1947 m. vasario 7 d., kai pranešė pasitraukęs iš VLIK'o Vykdomosios tarybos Užsienio reikalų valdytojo pareigų. 1950 m. birželio mėn. Romoje vykusiuose pasitarimuose S. Lozoraitis pareiškė, kad Berno susitarimai yra „atgyvenusi filosofija“ ir jais negalima remtis aiškinant dvišalius santykius¹²¹. Tokį S. Lozoraičio požiūrį paskatino trintis su VLIK'u bei Komiteto pretenzijos į Seimo ir Vyriausybės funkcijas. S. Lozoraitis laikėsi principo, kad skirti diplomatinis atstovus ir konsulus turi teisę tik diplomatijos šefas¹²². Tai jis įrodė ir praktiškai – paskyrė (V. Žilinską – Švedijoje, dr. A. Gerutį – Šveicarijoje) bei paaukštino (dr. S. A. Bačkį) Lietuvos atstovus; apie tai VLIK'as būdavo informuojamas tik *post factum*. S. Lozoraitis atvirame laiške VLIK'o pirmininkui M. Krupavičiui į siūlymą skirti VLIK'o ir S. Lozoraičio vardu atstovą prie Vakarų Vokietijos vyriausybės atsakė: „Aš [S. Lozoraitis. – L. J.] neturiu jokių pretenzijų subordinuoti sau VLIK'ą dalyvaujant jo narių parinkime ir nustatyme. Lygiu būdu aš nelaikau galima, kad Lietuvos diplomatiniai atstovai būtų subordinuoti VLIK'ui, dant juos priklausomus nuo VLIK'o paskyrimo, kaip kad Tamstos siūloma“¹²³. Galbūt įdomu tai, kad latvių diplomatinės tarnybos šefas taip pat pats skirdavo atstovus (naujuoju Latvijos atstovu Vašingtone buvo paskirtas A. Spekke)¹²⁴.

TEISINIAI ARGUMENTAI DĖL S. LOZORAIČIO IR VLIK'O SANTYKIŲ

1946 m. birželio 24 d. VLIK'o pirmininkas M. Krupavičius paprašė VLIK'o Teisių ko-

misijos remiantis 1938 m. Konstitucija paaiškinti, ar „Kybartų aktai“ teisėti¹²⁵. VLIK'o Teisių komisijos pateiktas išvadas sudarė trys punktai, apibūdinantys „Kybartų aktus“ kaip teisiniu atžvilgiu niekinius. Pirma – aktų sudarymo laikas. Konstatuota, kad „jei faktiškai prezidentas p. S. L. ministriu pirmininku paskyrė, sakykime, tik 1940 m. liepos 30 d., o paskyrimo akte įrašė 1940 m. birželio 15 d. datą, atseit p. S. L. min. pirmininko funkcijas formaliai turėjo keliomis savaitėmis anksčiau negu tikrovėje, tai kas iš to gautųsi? Nagi tarpe nuo birželio 15 d. iki liepos 30 d. būtų du tos pačios funkcijos vykdytojai: tas, katras faktiškai ir teisėtai tas pareigas ėjo (šiuo atveju p. Merkys), ir tas naujasis pagal netikros datos prezidento aktą (šiuo atveju p. S. L.)“. Antra – prezidento aktai nebuvo paskelbti „Vyriausybės žiniose“. Trečia – remiantis 1938 m. Konstitucijos 97 straipsniu, kuriam sakoma, kad prezidentas ministro pirmininko pristatymu paskiria jo pavaduotoją bei skiria ir atleidžia kitus ministrus, dėl komisijai nežinomų priežasčių nebuvo baigta formuoti vyriausybę¹²⁶.

Dėl šio „Kybartų aktų“ įvertinimo nei S. Lozoraitis, nei kiti diplomatai nepateikė VLIK'ui jokių kontrargumentų. Tikėtina, kad ir pats S. Lozoraitis nebuvo tikras tų aktų panaudojimo sėkme; tai parodė 1945 m. rugsėjo 19 d. kreipimasis į didžiųjų valstybių vadovus, iš kurių nebuvo gauta jokio atsakymo.

1950 m. gruodžio 16 d. VLIK'o Teisių komisija pateikė išvadas ir dėl diplomatijos šefo. Jose konstatuota, kad Lietuvos įstatymuose diplomatijos ar diplomatų šefo titulas nebuvo užfiksuotas, taigi jo vykdomos funkcijos priklauso Seimo arba prezidento prerogatyvai. Todėl Juozo Urbšio telegrama (ja užsienio reikalų ministras paskyrė S. Lozoraitį Lietuvos diplomatijos šefu)¹²⁷ buvo palaikyta kaip sugestija Lietuvos diplomatiniams atstovams valstybės katastrofos atve-

ju, tačiau, anot komisijos, jau nuo 1940 m. rugsėjo mėn. J. Urbšio telegrama neteko moralinio pagrindo, nes tuo metu buvo sudarytas Lietuvos tautinis komitetas, kuris sprendė ne tik vidaus bei užsienio politikos klausimus, bet ir diplomatinius reikalus. Komisijos pateiktoje išvadoje pažymėta, kad 1941 m. birželio sukilimo metu sudaryta Lietuvos vyriausybė pakeitė Tautinį komitetą ir uždraudus vyriausybės veiklą „politinės tautos vadovybės funkcijas toliau vykdo VLIK'as“¹²⁸.

1952 m. VLIK'o įgaliotinis JAV V. Sidzikauskas paprašė valstybės teisės specialisto dr. D. Krivicko pranešti amerikiečių pažiūrą į Lietuvos diplomatijos šefo instituciją. Tikėtasi gauti neigiamus aiškinimus, tačiau rezultatai buvo priešingi. JAV į J. Urbšio telegramą buvo žiūrima kaip į „kariuomenės vado įsakymus karo metu“¹²⁹. Dr. D. Krivickas, remdamasis R. Genet, A. Lazarevskiu, G. Grelat, F. Roosevelt ir kt. mintimis apie užsienio reikalų ministro ir jo vadovaujamos ministerijos veiklos sritis, kompetencijos ribas, uždavinius bei teises ypatingais atvejais, priėjo prie išvados, kad užsienio reikalų ministras J. Urbšys savo aktu sukūrė naują diplomatijos šefo instituciją likusios užsienyje diplomatijos vievingumui ir tęstinumui palaikyti. Anot jo, „diplomatijos šefas yra ekstraordinarinis šefas, „emergency“ šefas. Šefo sąvoka implikuoja vadovavimą. Tai kyla pirmiausia iš šio žodžio etimologinės prasmės. Šefas yra tas, kas stovi priešaky, vadovauja...“¹³⁰ Pasiuntinys Londone B. K. Balutis manė, kad jokia nauja institucija nebuvo sudaryta, nes pasiuntinių kompetencija kokia buvo, tokia ir liko, tik atsirado diplomatijos šefas, kurio kompetencija neviršijo iš *primus inter pares*¹³¹. Tokios pozicijos laikėsi ir pasiuntinys Vašingtone P. Žadeikis¹³².

Dr. D. Krivickas teigė, kad teisiniu atžvilgiu diplomatijos šefas bei pasiuntiniai ir VLIK'as yra skirtingi organai: pasiunti-

niai – valstybės organai, o VLIK'as – visuomeninis organas. Dr. D. Krivicko žodžiais, teisiniu atžvilgiu tarp jų negalėjo būti jokio konflikto, nes diplomatijos šefas ir pasiuntiniai eina jiems pavestas pareigas, o VLIK'as dalyvauja visuomeninėje veikloje, tačiau politiniu atžvilgiu konfliktas buvo įmanomas. Vienoje paskutinių išvadų teigiama, kad diplomatijos šefas ir pasiuntiniai privalo eiti jiems įstatymų pavestas pareigas, o ne visuomeninių organizacijų direktyvas, ir pabrėžiama, kad pasiuntiniai – Lietuvos valstybės, o ne buvusio režimo atstovai¹³³.

Ši teisinė polemika dėl diplomatijos šefo titulo vyko ir žiniasklaidoje, ten savo nuomonę reiškė politikai ir teisininkai. VLIK'o narys J. Kaminskas, pritardamas anksčiau minėti oficialiai VLIK'o pozicijai dėl J. Urbšio telegramos, pridūrė, kad tokį paskyrimą galėjo atlikti Seimas ar Ministrų taryba ir kad VLIK'as nepripažįsta Lietuvos valstybės tęstinumo po 1926 m. gruodžio 16 d. perversmo¹³⁴. Dr. M. Anyšas, komentuodamas J. Kaminsko nuomonę, teigė, kad Konstitucija buvo sudaryta taikiam laikotarpiui ir nebuvo numatyta kritiškam atvejui. Seimui priimti tokį sprendimą reikėjo trijų skaitymų, ir tai buvo galima tikėtis, kad per tokį laiką Sovietų Sąjunga būtų pareiškusi *veto*. Ministrų taryboje šio klausimo svarstymas taip pat būtų užėmęs nemažą laiko ir apie tai galėjo sužinoti Sovietų Sąjunga. Todėl užsienio reikalų ministras prezidento pritarimu pats ėmėsi iniciatyvos bent minimaliai sutvirtinti diplomatinio tęstinumo klausimą valstybei kritišku atveju¹³⁵.

S. Lozoraičio ir VLIK'o santykių teisinis pagrindimas tiek žiniasklaidoje, tiek tarp vadinamųjų ekspertų neturėjo didesnės įtakos tarpusavio santykiams, nors iš abiejų pusių kartais būdavo remiamasi kaip papildoma priemone savo argumentams sutvirtinti.

LIETUVIŲ IŠEIVIJOS SPAUDA APIE S. LOZORAIČIO IR VLIK'O SANTYKIUS

Lietuvių išeivijos spauda turėjo nemažai įtakos išeivijos politiniam gyvenimui. Tai buvo tarsi tarpinė grandis tarp S. Lozoraičio, VLIK'o ir išeivijos. Spauda ne tik informavo lietuvių visuomenę apie S. Lozoraičio, kitų pasiuntinių ir VLIK'o pasitarimų eigą bei priimtus sprendimus, bet ir pati išitraukė į propagandinius žaidimus ir kartu formavo pasaulio lietuvių nuomonę sau reikiama linkme.

Santykių klausimas labiausiai buvo aktualizuojamas JAV lietuvių spaudoje („Dirva“, „Draugas“, „Darbininkas“, „Į Laisvę“, „Keleivis“, „Naujienos“ ir kt.). Tuometinę lietuvių išeivių politinę situaciją apžvelgdavo ir vertindavo Vokietijos („Tremtis“), D. Britanijos („Britanijos lietuviai“), Argentinos („Argentinos lietuvių balsas“, „Laikas“), Kanados („Nepriklausoma Lietuva“, „Tėviškės žiburiai“), Brazilijos („Mūsų Lietuva“), Urugvajaus („Darbas“), Australijos („Mūsų pastogė“) laikraščiai.

JAV lietuvių spauda politiniu atžvilgiu buvo susiskirsčiusi į kelias ideologines stovyklas. Lietuvos konsulas Čikagoje Petras Daužvardis laiške S. Lozoraičiui rašė apie JAV lietuvių spaudos politinę orientaciją: „Draugas, Darbininkas, Tėviškės žiburiai (katalikiški); Naujienos ir Keleivis (socialistiški) stovi VLIK'o pusėje, o Sandara, Dirva, Vienybė ir dalinai Amerikos Lietuviai ir Nepriklausoma Lietuva – Lietuvos atstovų pusėje. Garsas ir Tėvynė, abiejų Susivienijimų organai, savo krypties neparodė“¹³⁶. Tai gi tiek diplomatai, tiek katalikiškasis VLIK'as turėjo ir savų užtarėjų, ir inkvizitorius¹³⁷; tai turėjo neigiamą reikšmę, nevienijo lietuvių išeivijos visuomenės. Žvelgimas į įvykius iš skirtingų pozicijų ir su tam tikra emocijų doze skatino spaudos subjektyvumą.

S. Lozoraičio ir VLIK'o santykių vertinimas spaudoje priklausė nuo įsitikinimų ar pa-

sirinktos politinės pozicijos. Pavyzdžiui, pro-vlikiška spauda, apibūdindama VLIK'ą kaip pagrindinę rezistencinę organizaciją, kėlė jo pasiskelbimo vyriausybe išeivijoje klausimą¹³⁸, o S. Lozoraitį kaltino valdžios siekimu, reiškiančiu pretenzijas į „tautos vado“ vardą¹³⁹; tai menkino atliktų darbų vertę¹⁴⁰.

Diplomatų stovyklą ginanti spauda vienareikšmiškai pasisakė prieš VLIK'o tendencijas atlikti Seimo ir Vyriausybės funkcijas¹⁴¹, kaltino prokatalikišką VLIK'o bloką vengimu bendradarbiauti su S. Lozoraičiu¹⁴², gynė pastarojo pozicijas¹⁴³.

IŠVADOS

Lietuvai 1940 m. netekus nepriklausomybės, Vakaruose aktyviai į valstybės laisvinimo veiklą įsitraukė dvi pagrindinės lietuvių išeivijos politinės grupės – Lietuvos diplomatinė tarnyba su S. Lozoraičiu priešakyje ir VLIK'as. Tačiau tarpusavio bendradarbiavimas nebuvo nei solidarus, nei glaudus, dažnai viršų imdavo siekis dominuoti ar iškile principiniai nesutarimai. VLIK'as, save laikęs svarbiausia pasipriešinimo organizacija, siekė politinio monopolio tarp lietuvių politinės išeivijos, tuo sukeldamas pasiuntinių, ypač S. Lozoraičio, nepasitenkinimą ir pasipriešinimą.

Apibendrinant galima teigti, kad pagrindinės tarp S. Lozoraičio ir VLIK'o kilusių nesutarimų priežastys buvo šios: iš vienos pu-

sės – J. Urbšio telegrama, kurioje S. Lozoraitis, nors ir sugestyviai, vis dėlto paskiriamas diplomatijos šefu, bei „Kybartų aktai“, sukėlę nemažą politinį atgarsį VLIK'e; iš kitos pusės – VLIK'o, nepaisant jo kaip visuomeninės organizacijos pobūdžio, pretenzijos vykdyti Seimo ir Vyriausybės funkcijas bei siekimas sau subordinuoti tebeatliekančius diplomatinės pareigas pasiuntinius.

Po 1950 m. Romoje įvykusių pasitarimų į S. Lozoraičio ir VLIK'o „žaidimą“ įsitraukė Vakarų žvalgybos, kurios buvo suinteresuotos, kad lietuvių išeivijos politinės jėgos veiktų vieningai. Nors Vakarų žvalgybų įtaka lietuvių išeivijai yra neabejotina, tačiau S. Lozoraičio ir VLIK'o ryšiai su „Nora“ ir „Monika“ ir jų galima įtaka lietuvių politinių centrų tarpusavio santykiams vertintina ypač atsargiai, apsiribojant tik hipotezėmis, nes JAV ir Didžiosios Britanijos saugumo pokario archyvai kol kas nėra prieinami tyrinėtojiui.

Įvykę Lietuvos diplomatijos šefo S. Lozoraičio ir VLIK'o pasitarimai (iki 1953 m.), kuriuose buvo deklaruojamas noras bendradarbiauti ar tartis tik praktiniais klausimais, faktiškai anksčiau ar vėliau baigdavosi nesutarimais, ir derybų ratas vėl turėdavo sukristi iš naujo. Politinės ambicijos pirmam stovėti prie Lietuvos vadavimo „vairo“ vaidino lemiamą vaidmenį tarpusavio santykių raidoje. Tai rodo ir kilusios diskusijos dėl Lietuvos atstovo skyrimo prie Vakarų Vokietijos vyriausybės.

Nuorodos

¹ Žr. *Genocidas ir rezistencija*, 2000, Nr. 2(8), p. 56–66.

² L. Mockūnas, *Pavargęs herojus*, Vilnius, 1997.

³ J. Jakaitis, *Išdavystės keliu*, Vilnius, 1976.

⁴ S. Lozoraičio asmeninis archyvas Romoje; Dr. S. A. Bačkio asmeninis archyvas.

⁵ B. K. Balutis, *Mano dienynas, asmeniniai laiškai, nuorašai, laikraščių ir kitokios iškarpos*, Lietuvos užsienio reikalų ministerijos archyvas, kolekcija.

⁶ M. Krupavičiaus 1949 m. lapkričio 19 d. laiškas P. Žadeikiui, S. Lozoraičio asmeninis archyvas Romoje.

⁷ Žr. *Genocidas ir rezistencija*, 2000, Nr. 2(8).

⁸ „Demokratinio ir vadistinio principų tarpusavinė kova laisvinimo organizacijoje“, *Į Laisvę*, 1954, Nr. 3, p. 31.

⁹ „Pasikalbėjimo su VLIK'o ir VT pirmininku M. Krupavičiumi tęsinys“, *Eltos biuletenis*, 1950, lapkričio 20, Nr. 12, S. Lozoraičio asmeninis archyvas Romoje.

¹⁰ „Demokratinio ir vadistinio principų tarpusavinė kova...“, p. 34.

¹¹ B. K. Balučio 1950 m. gruodžio 6 d. *pro memoria*, S. Lozoraičio asmeninis archyvas Romoje.

¹² P. Maldeikis, *Mykolas Krupavičius*, Chicago, 1975, p. 298.

¹³ S. Lozoraičio 1951 m. liepos 2 d. *pro memoria*, dr. S. A. Bačbio asmeninis archyvas.

¹⁴ A. McKibbino 1951 m. birželio 3 d. laiškas S. Lozoraičiui, S. Lozoraičio asmeninis archyvas Romoje.

¹⁵ S. Lozoraičio 1951 m. liepos 2 d. atmintinės priedas A (pasiūlymai įteikti VLIK'o delegatams), dr. S. A. Bačbio asmeninis archyvas; „Demokratinio ir vadistinio principų tarpusavinė kova...“, p. 38–39.

¹⁶ Ibid., p. 37.

¹⁷ *Nicos pasitarimų, įvykusių 1951 m. birželio 22–26 d., komunikatas*, S. Lozoraičio asmeninis archyvas Romoje.

¹⁸ S. Lozoraičio 1951 m. liepos 2 d. *pro memoria*, dr. S. A. Bačbio asmeninis archyvas.

¹⁹ G. K. Vaigauskas, „Lietuvių nacionalistų kėkėjiška veikla ir kova su ja“, žurnalo „*Laisvės kovų archyvas*“ priedas, Kaunas, 1992, p. 15.

²⁰ J. Jakaitis, op. cit., p. 204.

²¹ E. V. Žerutis, „Lietuviškosios rezistencijos organizacija užsienyje“, *I Laisvę*, 1964, Nr. 36, p. 32.

²² Ibid.

²³ S. Žymanto 1951 m. rugpjūčio 4 d. laiškas S. Lozoraičiui, S. Lozoraičio asmeninis archyvas Romoje.

²⁴ L. Mockūnas, op. cit., p. 470.

²⁵ S. Žymanto 1951 m. gegužės 21 d. *pro memoria*, S. Lozoraičio asmeninis archyvas Romoje.

²⁶ J. Jakaitis, op. cit., p. 206.

²⁷ Ibid.

²⁸ S. Žymanto 1951 m. liepos 13 d. laiškas S. Lozoraičiui, S. Lozoraičio asmeninis archyvas Romoje.

²⁹ S. Žymanto 1951 m. rugpjūčio 30 d. laiškas S. Lozoraičiui, ibid.

³⁰ J. Jakaitis, op. cit., p. 206.

³¹ S. Žymanto 1951 m. liepos 20 d. laiškas S. Lozoraičiui, S. Lozoraičio asmeninis archyvas Romoje.

³² S. Žymanto 1951 m. rugpjūčio 2 d. laiškas S. Lozoraičiui, ibid.

³³ S. Žymanto 1951 m. rugpjūčio 6 d. laiškas S. Lozoraičiui, ibid.

³⁴ V. Žilinsko 1951 m. rugpjūčio 15 d. laiškas S. Lozoraičiui, ibid.

³⁵ VLIK'o delegacijos ir Lietuvos diplomatijos šefo S. Lozoraičio pasitarimų pirmojo posėdžio, įvykusio 1951 m. rugsėjo 2 d. Reutlingene, protokolas, ibid.

³⁶ Ibid.

³⁷ S. Lozoraičio ir VLIK'o delegacijos 1951 m. rugsėjo 2–12 d. Reutlingene įvykusių pasitarimų komunikatas, ibid.

³⁸ Ibid.

³⁹ VLIK'o delegacijos ir Lietuvos diplomatijos šefo S. Lozoraičio pasitarimų antrojo posėdžio, įvykusio 1951 m. rugsėjo 2 d. Reutlingene, protokolas, ibid.

⁴⁰ L. Šimučio – P. Grigaičio 1951 m. spalio 11 d. telegrama, *Dirva*, ibid.

⁴¹ „Žinios iš VLIK'o“, *Nepriklausoma Lietuva*, 1951, lapkričio 29; S. Žymantas, „VLIKUI susitarimą su Lietuvos diplomatijos šefu atmetus“, *Britanijos Lietuvis*, 1951, gruodžio 15, ibid.

⁴² S. Žymanto 1951 m. spalio 16 d. laiškas S. Lozoraičiui, S. Lozoraičio asmeninis archyvas Romoje.

⁴³ J. Budrio 1952 m. vasario 9 d. *pro memoria*, ibid.

⁴⁴ „Demokratinio ir vadistinio principų tarpusavinė kova...“, *I Laisvę*, 1955, Nr. 5, p. 31.

⁴⁵ J. Jakaitis, op. cit., p. 225.

⁴⁶ Ibid., p. 221; A. Šovos 1951 m. liepos 18 d. laiškas S. Lozoraičiui, S. Lozoraičio asmeninis archyvas Romoje.

⁴⁷ S. Miglino laiškas S. Lozoraičiui (gautas 1952 m. kovo 1 d.), ibid.

⁴⁸ Dr. S. A. Bačbio 1952 m. balandžio 1 d. telegrama S. Lozoraičiui, ibid.

⁴⁹ T. Šidiškio 1952 m. balandžio 15 d. laiškas V. Rasteniui, ibid.

⁵⁰ P. Žadeikio 1952 m. balandžio 7 d. laiškas S. Lozoraičiui, ibid.

⁵¹ Dešimties politinių grupių atstovų 1952 m. birželio 7 d. laiškas P. Žadeikiui, ibid.

⁵² M. Krupavičiaus 1952 m. birželio 25 d. telegrama B. K. Balučiai, ibid.; M. Krupavičiaus 1952 m. birželio 26 d. laiškas B. K. Balučiai, ibid.

⁵³ M. Krupavičiaus 1952 m. balandžio 14 d. laiškas B. K. Balučiai, ibid.

⁵⁴ Lietuvos diplomatijos šefo S. Lozoraičio ir Lietuvos pasiuntinių ministerio Londone B. K. Balučio ir ministerio Vašingtone P. Žadeikio pasitarimų, įvykusių Londone 1952 m. nuo birželio 26 d. iki liepos 7 d., protokolas, ibid.

⁵⁵ Lietuvos diplomatinės tarnybos užsienyje ir VLIK'o delegacijos pasitarimų Paryžiuje pirmojo posėdžio, įvykusio 1952 m. liepos 21 d., protokolas, ibid.

⁵⁶ Lietuvos diplomatinės tarnybos užsienyje ir VLIK'o delegacijos pasitarimų Paryžiuje antrojo posėdžio, įvykusio 1952 m. liepos 22 d. 11 val., protokolas, ibid.

⁵⁷ Lietuvos diplomatinės tarnybos užsienyje ir VLIK'o delegacijos pasitarimų Paryžiuje trečiojo posėdžio, įvykusio 1952 m. liepos 22 d. 17 val., protokolas, ibid.

⁵⁸ Lietuvos diplomatinės tarnybos užsienyje ir VLIK'o delegacijos pasitarimų Paryžiuje ketvirtojo posėdžio, įvykusio 1952 m. liepos 23 d. 11 val., protokolas, ibid.

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Lietuvos diplomatinės tarnybos užsienyje ir VLIK'o delegacijos pasitarimų Paryžiuje penktojo po-

sėdžio, įvykusio 1952 m. liepos 23 d. 17 val., protokolas, *ibid.*

⁶¹ S. Lozoraičio 1952 m. liepos 26 d. laiškas P. Žadeikiui, *ibid.*

⁶² Lietuvos diplomatinės tarnybos užsienyje ir VLIK'o delegacijos pasitarimų Paryžiuje penktojo posėdžio, įvykusio 1952 m. liepos 23 d. 17 val., protokolas, *ibid.*

⁶³ B. K. Balučio 1952 m. rugpjūčio 8 d. laiškas P. Žadeikiui, *ibid.*

⁶⁴ P. Karvelio 1952 m. rugpjūčio 16 d. laiškas S. Lozoraičiui, *ibid.*

⁶⁵ T. Šidiškio 1952 m. rugpjūčio 4 d. laiškas V. Rasteniui, *ibid.*

⁶⁶ S. Lozoraičio 1952 m. lapkričio 26 d. *pro memoria*, *ibid.*

⁶⁷ W. Laqueur, *Europa mūsų laikais – 1945–1992*, Vilnius, 1995, p. 101.

⁶⁸ P. Žadeikio 1952 m. rugsėjo 13 d. laiškas S. Lozoraičiui, S. Lozoraičio asmeninis archyvas Romoje.

⁶⁹ S. Girdvainio 1952 m. lapkričio 10 d. laiškas dr. P. Karveliui, *ibid.*

⁷⁰ VLIK'o pirmininko ir Lietuvos diplomatinės tarnybos šefo S. Lozoraičio pasitarimų, įvykusių 1952 m. lapkričio 25–28 d. Reutlingene, protokolas Nr. 1, *ibid.*

⁷¹ P. Žadeikio 1952 m. spalio 18 d. laiškas dr. P. Karveliui, *ibid.*; S. Girdvainio 1952 m. lapkričio 10 d. laiškas dr. P. Karveliui, *ibid.*; dr. S. A. Bačkio 1952 m. lapkričio 11 d. laiškas dr. P. Karveliui, *ibid.*; B. K. Balučio 1952 m. lapkričio 12 d. laiškas dr. P. Karveliui, *ibid.*

⁷² S. Lozoraičio 1952 m. spalio 9 d. laiškas T. Šidiškiui, *ibid.*

⁷³ VLIK'o pirmininko M. Krupavičiaus ir Lietuvos diplomatinės tarnybos šefo pasitarimų, įvykusių 1952 m. lapkričio 28 d. Reutlingene, protokolas Nr. 3, *ibid.*

⁷⁴ P. Karvelio 1952 m. rugpjūčio 16 d. laiškas S. Lozoraičiui, *ibid.*

⁷⁵ VLIK'o pirmininko M. Krupavičiaus ir Lietuvos diplomatinės tarnybos šefo pasitarimų, įvykusių 1952 m. lapkričio 25–28 d. Reutlingene, protokolai, *ibid.*

⁷⁶ VLIK'o pirmininko M. Krupavičiaus ir Lietuvos diplomatinės tarnybos šefo pasitarimų, įvykusių 1952 m. lapkričio 26 d. Reutlingene, protokolas Nr. 1, *ibid.*

⁷⁷ *Ibid.*

⁷⁸ S. Lozoraičio 1953 m. sausio 25 d. *pro memoria*, *ibid.*

⁷⁹ VLIK'o pirmininko M. Krupavičiaus ir Lietuvos diplomatinės tarnybos šefo pasitarimų, įvykusių 1952 m. lapkričio 27 d. Reutlingene, protokolas Nr. 2, *ibid.*

⁸⁰ S. Lozoraičio 1952 m. lapkričio 22 d. *pro memoria*, *ibid.*

⁸¹ VLIK'o pirmininko M. Krupavičiaus ir Lietuvos diplomatinės tarnybos šefo pasitarimai Reutlingene 1952 m. lapkričio 25–28 d. Min. S. Lozoraičio pasiūlytoji redakcija Bonos vyriausybei, priedas Nr. 1, *ibid.*

⁸² VLIK'o pirmininko M. Krupavičiaus ir Lietu-

vos diplomatinės tarnybos šefo pasitarimai Reutlingene 1952 m. lapkričio 25–28 d. VLIK'o pasiūlytoji redakcija Bonos vyriausybei, *ibid.*

⁸³ VLIK'o pirmininko M. Krupavičiaus ir Lietuvos diplomatinės tarnybos šefo pasitarimų, įvykusių 1952 m. lapkričio 28 d. Reutlingene, protokolas Nr. 3, *ibid.*

⁸⁴ VLIK'o pirmininko M. Krupavičiaus ir diplomatinės tarnybos šefo S. Lozoraičio pasitarimų, įvykusių 1952 m. lapkričio 25–28 d. Reutlingene, priedas Nr. 3 – komunikatas spaudai, 1952 m. lapkričio 29 d., *ibid.*

⁸⁵ P. Žadeikio 1953 m. vasario 12 d. laiškas S. Lozoraičiui, *ibid.*; J. Budrio 1953 m. vasario 19 d. laiškas S. Lozoraičiui, *ibid.*; V. Gylis 1953 m. vasario 23 d. laiškas S. Lozoraičiui, *ibid.*

⁸⁶ B. K. Balučio 1953 m. vasario 14 d. laiškas S. Lozoraičiui, *ibid.*

⁸⁷ K. Graužinio 1953 m. vasario 21 d. laiškas S. Lozoraičiui, *ibid.*

⁸⁸ Žr. *Genocidas ir rezistencija*, 2000, Nr. 2(8).

⁸⁹ S. Kuzminsko 1953 m. kovo 6 d. laiškas S. Lozoraičiui, S. Lozoraičio asmeninis archyvas Romoje.

⁹⁰ S. Žymanto 1953 m. balandžio 8 d. laiškas S. Lozoraičiui, *ibid.*

⁹¹ *Ibid.*

⁹² M. Krupavičiaus 1953 m. balandžio 13 d. laiškas S. Lozoraičiui, *ibid.*

⁹³ S. Žymanto 1953 m. balandžio 20 d. laiškas S. Lozoraičiui, *ibid.*

⁹⁴ K. Žalkausko 1952 m. balandžio 22 d. telegrama S. Lozoraičiui, *ibid.*

⁹⁵ S. Žymanto 1952 m. gegužės 2 d. laiškas S. Lozoraičiui, *ibid.*

⁹⁶ S. Žymanto 1953 m. gegužės 13 d. laiškas S. Lozoraičiui, *ibid.*

⁹⁷ Lietuvių Rezistencinės Santarvės ir Lietuvos diplomatinės tarnybos šefo susitikimo, įvykusio 1953 m. balandžio 24–25 d. Paryžiuje, santrauka, *ibid.*

⁹⁸ S. Žymanto 1953 m. gegužės 13 d. laiškas S. Lozoraičiui, *ibid.*; M. Krupavičiaus 1953 m. gegužės 15 d. laiškas S. Lozoraičiui, *ibid.*

⁹⁹ M. Krupavičiaus 1953 m. gegužės 15 d. laiškas S. Lozoraičiui, *ibid.*

¹⁰⁰ S. Lozoraičio 1953 m. gegužės 25 d. laiškas M. Krupavičiui, *ibid.*

¹⁰¹ 1953 m. rugsėjo 12–14 d. Paryžiuje susirinkusios Komisijos rinkti medžiagai, reikalingai Lietuvos nepriklausomybės bylą ginant, ir Organizacinės komisijos lietuvių politinei konferencijai šaukti komunikatas, *ibid.*

¹⁰² Diplomatinės tarnybos šefo S. Lozoraičio ir VLIK'o pirmininko M. Krupavičiaus susitikimo, įvykusio 1953 m. birželio 18–24 d., komunikatas, *ibid.*

¹⁰³ Ištrauka iš: laisvi M. Krupavičiaus užrašai (S. Lozoraitis gavo (siuntėjas nenurodytas) Paryžiuje, 1953 m. rugsėjo 11 d.), *ibid.*

¹⁰⁴ „Laisvinimo veiksmų pasitarimų Romoje oficialus komunikatas“, *Draugas*, 1953, liepos 3.

¹⁰⁵ P. Žadeikio 1953 m. liepos 8 d. laiškas B. K. Balučiui, S. Lozoraičio asmeninis archyvas Romoje.

¹⁰⁶ M. Krupavičiaus 1953 m. rugsėjo 3 d. raštas S. Lozoraičiui, *ibid.*

¹⁰⁷ S. Lozoraičio 1953 m. rugsėjo 22 d. laiškas diplomatiniams ir konsulinams atstovams, *ibid.*

¹⁰⁸ *Ibid.*

¹⁰⁹ „K. Žalkauskas informuoja apie Lietuvos atstovavimą Bonnoje“, *Draugas*, 1954, birželio 14.

¹¹⁰ „LTS pareiškimas VLIK'e dalyvaujančių grupių susirinkime“, *Dirva*, 1954, liepos 29; „Daugiau žinių iš Reutlingeno“, *Naujienos*, 1954, rugpjūčio 26.

¹¹¹ „K. Žalkauskas informuoja apie Lietuvos atstovavimą Bonnoje“, *Draugas*, 1954, birželio 14 d.

¹¹² „Lietuvos Diplomatinės šefo pranešimas“, *Nepriklausoma Lietuva*, 1954, birželio 16.

¹¹³ „VLIK'o URT valdytojo pareiškimas“, *Draugas*, 1954, liepos 13.

¹¹⁴ „Daugiau žinių iš Reutlingeno“, *Naujienos*, 1954, rugpjūčio 26.

¹¹⁵ „Žinios iš VLIK'o (Apie Bonną, dr. Karvelį ir t. t.)“, *Nepriklausoma Lietuva*, 1954, liepos 28.

¹¹⁶ B. K. Balutis, *Mano dienynas...*, 1954 m. spalio 30 d. užrašai, t. 5, p. 57.

¹¹⁷ J. Aničas, *Alena ir Mykolas Deveniai*, Vilnius, 1997, p. 227.

¹¹⁸ S. Lozoraičio 1955 m. balandžio 18 d. laiškas M. Krupavičiui, S. Lozoraičio asmeninis archyvas Romoje.

¹¹⁹ S. Lozoraičio 1946 m. liepos 25 d. laiškas M. Krupavičiui, *ibid.*

¹²⁰ VLIK'o pirmininko M. Krupavičiaus ir diplomatijos šefo S. Lozoraičio pasitarimų, įvykusių 1952 m. lapkričio 25–28 d. Reutlingene, priedas Nr. 3 – komunikatas spaudai, 1952 m. lapkričio 29 d., *ibid.*

¹²¹ Eltos 1953 m. rugpjūčio 20 d. informacijos, *ibid.*

¹²² „Kokias teises turi diplomatinė tarnyba (pasiakalbėjimas su Diplomatinės šefu)“, *Laisvoji Lietuva*, 1954, rugpjūčio 26.

¹²³ „Tarpusavio veiksn. Santykiai“, *Europos Lietuvis*, 1954, liepos 28.

¹²⁴ B. K. Balutis, *Mano dienynas...*, 1954 m. liepos 30 d. užrašai, t. 3, p. 98.

¹²⁵ „Demokratinio ir vadistinio principų tarpusavinė kova...“, *I Laisvę*, 1953, Nr. 1, p. 34.

¹²⁶ *Ibid.*, p. 35.

¹²⁷ Žr. *Genocidas ir rezistencija*, 1999, Nr. 2(6), p. 7–19.

¹²⁸ VLIK'o Teisių komisijos 1950 m. gruodžio 16 d. išvada dėl J. Urbšio telegramos; VLIK'o bei Vykdo-

mosios tarybos pirmininkų ir S. Lozoraičio pasitarimų, įvykusių 1956 m. kovo 9–18 d. Romoje, priedas Nr. 9, S. Lozoraičio asmeninis archyvas Romoje.

¹²⁹ „Netiesus pageidavimas“, *Tremtis*, 1952, birželio 24.

¹³⁰ Dr. D. Krivickas, *Lietuvos diplomatijos šefas ir jo funkcijos* (dokumento nuorašas be datos. Tikėtina, kad dr. D. Krivickas galėjo parašyti tarp 1950 m. (atvyko į JAV) ir 1952 m. (birželio 9 d. konsulas JAV J. Budrys nusiuntė S. Lozoraičiui dr. D. Krivicko išvadas diplomatijos šefo klausimu)), dr. S. A. Bačkio asmeninis archyvas.

¹³¹ B. K. Balučio 1952 m. sausio 4 d. laiškas P. Žadeikiui, S. Lozoraičio asmeninis archyvas Romoje.

¹³² P. Žadeikio 1951 m. gruodžio 14 d. laiškas S. Lozoraičiui, *ibid.*

¹³³ Dr. D. Krivickas, *op. cit.*, dr. S. A. Bačkio asmeninis archyvas.

¹³⁴ Dr. M. Anyšas, „Diplomatijos šefas ir VLIK'as“, *Dirva*, 1952, balandžio 10.

¹³⁵ *Ibid.*

¹³⁶ P. Daužvardžio 1951 m. rugsėjo 20 d. laiškas S. Lozoraičiui, S. Lozoraičio asmeninis archyvas Romoje.

¹³⁷ G. Galva, „Imperatorium mirus feodalai unkščia“, *Tėviškės žiburiai*, 1951, sausio 4; „VLIK'as gali nutarti tik neigiamai“, *Dirva*, 1951, lapkričio 29.

¹³⁸ G. Galva, *op. cit.*; „M. Krupavičiaus dėmesiui“, *Naujienos*, 1951, sausio 20.

¹³⁹ „Ruošia naują „Tautos vadą“, *Darbininkas*, 1951, kovo 16; „S. Lozoraičio autoritetinės pretenzijos“, *Draugas*, 1951, rugpjūčio 1.

¹⁴⁰ „Dėl derybų su Lozoraičiu“, *Naujienos*, 1951, lapkričio 19; „Gana komedijoms“, *Amerikos Lietuvis*, 1951, spalio 13.

¹⁴¹ „VLIK'o problema“, *Dirva*, 1949, rugsėjo 16; „Vadovaujančių veiksmų temomis“, *Vienybė*, 1951, rugpjūčio 24.

¹⁴² „Lietuvos diplomatus reikia remti, o ne su jais tartis“, *Tremtis*, 1952, gegužės 16.

¹⁴³ B. Raila, „Ginčai dėl vieno titulo“, *Nepriklausoma Lietuva*, 1951, spalio 4; „Kur šuo pakastas?“, *Dirva*, 1951, gruodžio 6; „Lozoraitis viskam kliūva“, *Vienybė*, 1952, birželio 3; „Prof. Kaminskas Montralije“, *Laisvoji Lietuva*, 1952, vasario 22.

Gauta 2001 01 10
LR misija prie ES,
Av. Des Cinq Bonniers 51
1150 Bruxelles, Belgique

Laurynas Janušauskas

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE HEAD OF THE LITHUANIAN DIPLOMATIC SERVICE, STASYS LOZORAITIS, AND THE SUPREME COMMITTEE FOR THE LIBERATION OF LITHUANIA BETWEEN 1950 AND 1955

S u m m a r y

The relationship between Stasys Lozoraitis, the head of the Lithuanian diplomatic service, and the Supreme Committee for the Liberation of Lithuania (VLIK) in the first half of the 1950s can be defined as a continuation of the relations and the non-constructive political dialogue of the previous decade.

At consultations in Rome, Nice and Reutlingen in 1950 and 1951, the VLIK sought to subordinate the Lithuanian diplomatic service, while Lozoraitis demanded that the VLIK admit it did not carry out the functions of a Seimas (parliament), and its Executive Council was not a government. No *modus vivendi* was reached between them.

In 1950 Lozoraitis and Alexander Kibbins, an English secret service official, formed a conspiratorial Lithuanian resistance foreign service called Dubysa. It was founded by mutual consent and controlled and financed by the British Secret Intelligence Service.

The aim of Western intelligence was to gather information about the situation behind the Iron Curtain and expand their intelligence network. The Lithuanian side hoped that aid from the West would help strengthen the resistance movement in Lithuania.

In 1950 the Lithuanian Resistance Concord (LRS) was founded, which acted as a political and psychological shield

for Dubysa, and as a sort of protective shield for Lozoraitis against the VLIK.

The secret services of Great Britain and the US were concerned about the relationship between Lozoraitis and the VLIK.

Meetings of political figures held in Paris and Reutlingen in 1952 demonstrated some willingness to harmonise political activities, but soon relations were dampened by the issue of the appointment of a Lithuanian representative in Bonn (Lozoraitis and the VLIK appointed their own representative without any prior consultations).

Lithuanian émigré legal experts, who have researched the legal status of the head of the Lithuanian diplomatic service and the VLIK, and the disagreements between them, have concluded that the aim of the institution of the Lithuanian diplomat was to foster the unity and the constitution of Lithuanian diplomacy abroad.

From a legal point of view, the head of the diplomatic service and the VLIK were different organs: envoys were government appointees, while the VLIK was a public body.

Efforts to provide a legal basis for the relations between Lozoraitis and the VLIK in the media and among experts did not have much influence on the relationship, though both sides sometimes resorted to them as a means to give more weight to their own arguments.